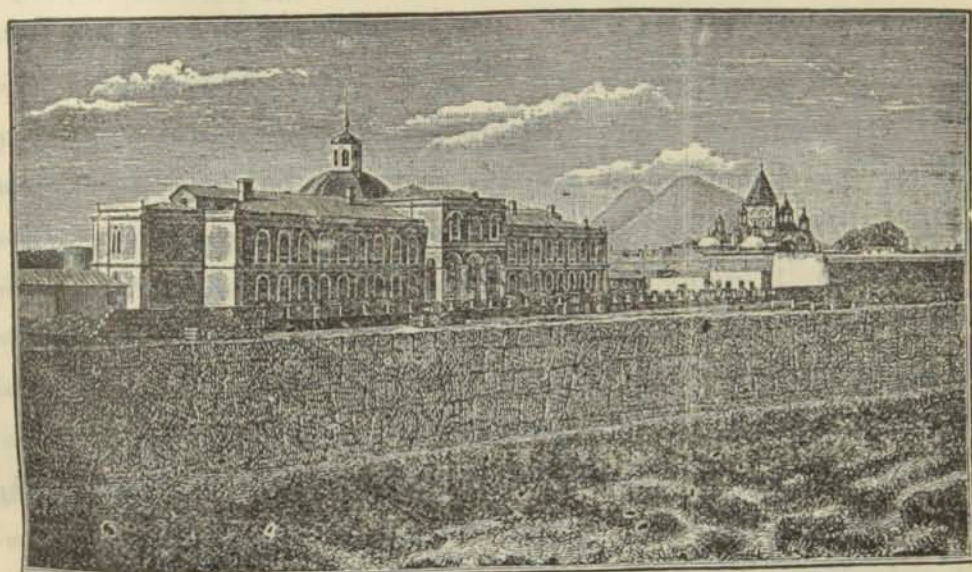

Կ Ր Օ Ն Ա Կ Ա Ն

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ:

(Շարունակութիւն):

27.

ՊԱՇՏՈՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԻ:

Գործնական առաւելածարանութեան մինչառաւ որ ճիւղն է պաշտօնի կամ պաշտամունքի կամ առաւելած պաշտութեան գիտնական տեսութիւնը (Liturgie, Литургия), որ և կարող ենք ազատօրէն պաշտօնարանութիւն կոչել:

Պաշտամունքը մի հոգեբանական իրողութիւն է՝ այսինքն բըղխում է մարդկային հոգուց, ըստ որում թէ որքան անհրաժեշտ է այդ, ապացուցում են թէ բարոյաբանութիւնն և թէ կրօնի փիլիսոփայութիւնը։ Այն անդգայ զգացմունքն, որով յաճախ կատարւում են պաշտամունքները, պատճառ են լինում որ դոքա շատերի աչքում լոկ ծէս են դառնում։ այդպիսի արամադրութեամբ դատել պաշտամունքը՝ նոյն է թէ ունենալ խիստ միակողմանի տեսութիւն։ Եթէ Հեգելը կոչում է պաշտամունքը «մարդկային հոգու բարձրագոյն գործ», միւս կողմից ճշմարիտ պաշտամունքը քրիստոնէական հին եկեղեցու մէջ է գտել իւր կատարելութիւնը։ Այստեղ պաշտամունքը պատահաբար և կամայականօրէն չէ ծագել, այլ անհրաժեշտութեամբ նոյն խօսքիստոնէութեան էութիւնից։ այստեղ իւրաքանչիւր արարողութիւն ունի իւր հոգեբանական բարոյական – կրօնական խորհուրդն, իսկ այդ ամենը ցոյց է տալիս պաշտօնաբանութիւնը։ Աւելացնենք դորա վրայ և այն մեծ կասկէ, որ ունի պաշտամունքը գեղարուեստի հետ, մենք կտեսնենք թէ որքան սխալւում են այն ազանգաւորներն, որոնք կարծում են թէ ամբողջ պաշտամունքը պէտք է ամբողջութիւն միմիայն քարոզութեան մէջ, բաւ է յիշել որ դոցա գէմ՝ խիստ բողոքում են բողոքական մեծ եկեղեցիների ներկայացուցիչ գիտնականները 1։ Պաշտամունքը համայնքի միաբանական մի գործն է, որով նորա կրօնական ամբողջ կեանքն արտայայտւում է բարեպաշտութեան մէջ։ Եւ այդ կատարւում է մասամբ խօսքերով, մասամբ նշանակական ծէսերով ։ Ինչպէս որ

1. Տես. զորօր. Hagenbach, անդ էջ. 445. Գործնական աստուածաբանութեան մի հռչակաւոր հեղինակ Պալմեր ևս ասում է. «Տօնակատարութեան մէջ ներկայանում է եկեղեցին իւր հարսնական զարդի մէջ, այստեղ պէտք է մեր մէջ ամենից առաջ ուրախութիւն, վսեմ զգացմունք վառուի, որ մի վեհ ինչ է եկեղեցուն պատկանելը, նորա հետ և նորա մէջ ապրելը»։ Խիստ ընդհանրացած են այսպիսի կարծիքներ և տեսութիւններ գերման գիտնականների մէջ և որքան մշակուած է պաշտամունքի տեսութիւնը, նոյնքան ըզձում է զորօր. հենց Հագենբախ (էջ. 447) որ այդ շուտով կատարելապէս իրագործուի բողոքական բողոք եկեղեցիներում։

աղօթքը ճշմարիտ մարդի զգացմունքների բերանացի արտայայտութիւն է: Նոյնպէս և պաշտամունքի ծիսական կողմերը՝ մարմնաւոր համերաշխութիւններ են հոգու հետ: Եթէ միայն չափազանցութեան և ցուցամոլութեան չեն հասնում:

Պաշտամունքի մէջ պէտք է շատ զգուշանալ, որ սոսկական ձեականութիւնը չհաստատուի՝ փարիսեցիութիւն դառնալու չափ: Բայց և չենք կարող ուրանալ, որ այս ու այն պաշտամունքը կամ ծէսն անձնական — անհատական զգացմունքներով դատել և քննադատել առնուազն (եթէ չուզենանք խիստ խօսել) ամբարտաւանութիւն է: Պաշտամունքի մէջ մի օրէնք, մի կանոնաւոր յօրինուածութիւն, խորհուրդ կայ, որ ներգործում է հաւատացողի վրայ, տօնական կերպարանք է տալիս համայնական ամենավսեմ զգացմունքներին, զարթեցնում է խոսքի սրտեր և հոգով թռչնում է միասին պէպի ամենիս Հայրը: Քանի որ պաշտամունքի էութիւնը իւր համայնականութեան մէջ է, հասկանալի է որ նա պատմական պէտք է լինի, ժողովրդի հետ ծնուած և զարգացած, նորա սեփականը, հոգեկիցն և ոչ թէ եկամուտ ինչ: Այդ լաւ գիտէին եկեղեցու հին հիմնադիրներն, ուստի և հեթանոսական պաշտամունքը զտում և ընդունում էին եկեղեցու մէջ: Դժբա մշտական վեհօթիւն չէին ունենալ, եթէ անհատական կարգադրութիւններ լինէին և կամ անհասկանալի ձեականութիւններ դառնային: Ուստի և Հայերի համար անպայման բարձրութիւն ունի Հայաստանեայց ս. եկեղեցու հին, անպաճոյճ, ազգային հոգեբուդիս պաշտամունքը: Սակայն զգուշանալով թէ ձեականութիւնից և թէ չոր ու ցամաքութիւնից, պարտ է թոյլ չտալ, որպէս զի պաշտամունքն և ժողովրդի հոգատարութիւնը միաժամանակ և հաւասարապէս զբաղեցնեն հոգեւորականին և մէկը միւսի աեղը չբռնէ: Այդ նկատմամբ աստուածաբանութիւնը մեծ խնդիր ունի իրադործելու համար, նա պէտք է այդ ճիւղի ուսումնասիրութիւնն առաջ տանէ՝ որքան

1. Գեղեցիկ ձեռնարկ է նախնեաց գրուածներից «Գիրք որ կոչի մեկնութիւն աղօթից, արարեալ երանելոյն Խոսրովու Անձեացեաց եպիսկո-

կարելի է, զի այդ ևս խիստ յետ ընկած վիճակի մէջ է։ Հայոց եկեղեցին չունի մեռեալ ծէսեր, քրիստոնէութեան խորթ արարողութիւններ, ուստի և եթէ նորա պաշտամունքն ուսումնասիրուի և իւրաքանչիւր ոք խելամուտ լինի նորա էութեան, բազմապատիկ առաւելութեամբ կգրաւէ մեզ և կքաղցրանայ մեր մէջ։ Ինչի՞ նման է այն մարդն, որ մարմնական բոլոր ձևականութիւնները կատարում է առանց իւր հոգու ներդաշնակութեան, այգալիսիները հեռու են հասարակական կենդանութիւնից։ Նոյնը կասենք և պաշտամունքի վերաբերմամբ, պաշտամունքը կապուած է մեր մարմնի հետ և եթէ հոգով չենք միանում նորա ոգու հետ, կապկանում ենք, փարիսեցիներ ենք դառնում, ծաղր և ծանակ քրիստոնէութեան։ Այդ չի պատահել, եթէ պաշտամունքը լիապէս ուսումնասիրուած լինի ժողովրդի մէջ։ Այն ժամանակ պաշտամունքն արհեստ (վեշակ) չի դառնալ, կ'ու չի լինիլ, այլ հոգեւոր աստուածապաշտութիւն, որով ժողովուրդը համայնաբար միանալով՝ դիմում է առ ամենքի Հայրն և բարոյական սկզբունքներով ներշնչոււմ։ Եւս առաւել կենդանանում են մեր հոգիներն, երբ այդ պաշտամունքը նոյն զգացմունքներն է յառաջայնում՝ մեր մէջ, ինչ զգացմունքներով կցորդւում էին դորա հետ մեր արի նախնիքը։ Նոյա հետ ենք միանում մենք՝ Հայաստանեայց ս. եկեղեցու քաղցրալուր և քաղցրատես պաշտամունքի միջոցին՝ հայրենի եկեղեցու վեհ կամարների տակ։

Քանի գեղեցիկ է այդ պաշտամունքը, նկատելով որ ժողովուրդը պէտքէ քահանաների և դպիրների հետ միասին երգէ առ Աստուած, քանի գրաւիչ և ոգեւորիչ — պատարագի արարողութիւնն, որում ժողովուրդը դպիրների հետ միասին փոխարինում է իւր աղօթքները պատարագի հետ հարց ու պատասխաններով, հրամաններով և արձագանքներով։ Բայց դորա հետ միասին ժողո-

պոսի և այլ ս. փարգապետաց, և հաւաքեալ ըստ կարգի ի միում տփի ի Մովսիսէ աշխատասէր վարդապետէ (ի խնդրոյ Թէոդորէ եղբօր)։ Կ. Պօլիս. ի Հայրապետութեան լուսականոյց ս. գահին Եջմիածնի Տ. Աբրահամաւ երիցս երանեալ Սրբազան Աթուղիկոսին Ամենայն Հայոց։

վուրդն աղօթում է բարձրաձայն և քահանան մեղմով և լռիկ ձայնակցում է նորան: Հայոց ամբողջ պաշտամունքը կապում է իրար հետ այդպիսի փոխադարձ կապակցութեամբ իւր բոլոր մասնակցողներին և սլացնում գէպի վեր: Ափսոս որ ժողովուրդը ժամանակի հանգամանքների պատճառով չունի գեղարուեստական, երգեցողական ներգաշնակութեան և կարգապահութեան կրթութիւն, որպէս զի պաշտամունքը չգառնար միմիայն քահանաների և դպիրների գործ 1: Ասանորոյ անհրաժեշտ է (և այդ կկատարուի, երբ պաշտամունքի էութեան հասկացողութիւնն ընդհանրանայ), որ իւրաքանչիւրն առնէ ժամագիրք իւր հետ և նորանով մասնակցէ համայնական այդ վեհ աստուածապաշտութեան:

Զգտելով գէպի այդ քահանաներն ու դպիրները պարտաւոր են աշխատել պարզ և որոշ կարգալ և երգել, որպէս զի հասկանալի և նկատելի լինի ժողովրդին, և ոչ թէ միայն ձայներ հանել, կամ աւետարանը քմահաճ ելեւէջներով զգեստաւորել: Թող ոչ որ չկարծէ թէ իւր երգական եղանակն աւելի զօրաւոր կլինի քան աստուածային աւետարանը: Եկեղեցու մէջ աղօթքն ու աւետարանն այլ ազգեցութիւն է թողնում մարդի վրայ 2, քան տանը կարգացածն, ուստի չպէտք է կարծել թէ նոցա միայն եղանակն է պէտք և բովանդակութիւնը գիտենալ, մանաւանդ որ շատերը գրագէտ չեն և կարօտ են լսելու աստուածային խօսքը միմիայն եկեղեցում, որտեղ երաշխիք ունին թէ չեն խաբուիլ: Ուրիշ է երգերի նկատմամբ, որոնք, մանաւանդ բանաստեղծականները, զգացմունքներ են շարժում և ոգևորում են և ամրայնում: Դոցանով հարուստ է Հայոց եկեղեցին:

1. Գաւառների շատ եկեղեցիներում գեռ կան կրթուած անձինք ժողովրդի մէջ, որոնք միշտ երգակցում են դպիրներին՝ գեղեցիկ սովորութեամբ: Դորան նպաստելու համար պէտք է իւրաքանչիւրն ունենայ գրպանի ժամագիրք ևս աշխարհաբար թարգմանութեամբ միասին: Կ. Պօլսեցիք այդ ունին 2. Մկրեանի գեղեցիկ քանքով: Միւս առձեռն ժամագիրքն ևս դորա համար է եղել նախնեաց մէջ:

2. Այս խոստովանումն մինչև անգամ գիտնականներն հէնց իւրեանց վերաբերմամբ:

Իսկ եկեղեցական փրկչական և սրբերի տօները կրթական մեծ նշանակութիւն ունին, եթէ միայն հասկացուի գոցա էութիւնը: Քանի՜ վեհ խորհուրդ կայ ոտնալուայի մէջ. հովուապետը խոնարհում լուանում է իւր ստորագրեալների և ժողովրդի ոտերը, քանի՜ վսեմ է Քրիստոսի ծնունդը. խանձարուրի մէջ է փաթաթուած աշխարհի փրկիչը : Քանի՜ զգացնող են Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի, Տրդատի, Ս. Սահակի և բոլոր ազգային նահատակների տօներն, եթէ գոքա լոկ ծէսեր չգառնան: Մանկավարժութեան վէմն գոցա մէջ է և եթ . . . :

Ուստի յարստամ պէտք է անմոռաց պահենք Քրիստոսի խօսքը, Հոգի է Աստուած, և երկրպագուաց նորա հոգւով և ճշմարտութեամբ պարտ է ել կիր պաշտել¹:

Պաշտամունքի վարժութիւնը շատ է պահանջում մեր հոգեւորականների մէջ և այդ ուրախալի է, սակայն այդ գեռ բաւ չէ ճշմարիտ հոգեւոր երկրպագութեան իրականացման համար: Անհրաժեշտ է ձիշտ ուսումնասիրութիւն ոչ միայն արարողութիւնների, այլ և քրիստոնէական գեղարուեստի, հին կտրգերի, սարքերի ևն: Կորա համար անհրաժեշտ չըջան է քրիստոնէական հնարանութիւնն և գեղարուեստն, որոնք թերևս ընդհանուր եկեղեցական պատմութեան մէջ լրանան: Ապա թէ գիտաստական

1. Յովհ. Գ. 24.

—Ընդ Աստուծոյ և վասն Աստուծոյ խօսելով, ամենայն արթնութեամբ պարտիմք միտ դնել բանիցն ասացելոց. զի մի ընդունայն կամ թէ ի դատապարտութիւն մեզ ասացեալքն լինիցին, Զի թէ ընդ մեր նման մարդոյ ո՛չ դանդաղեալ մտօք խօսիմք, այլ իմացուածովք զբանն բերեմք և յօգաւոր ասիւք պատշաճեմք. և մանաւանդ յորժամ ընդ աւագաց ունիցիմք խօսիլ, երկիւղալից մտօք՝ բանիցն հոգ տանիմք, Ապա ո՞րչափ անզբօս խորհրդովք ընդ Աստուծոյ և ընդ Աստուածայինսն պարտիմք խօսիլ, և ամենայն երկիւղիւ ընդ նմա և վասն նորա բանաւոր իմացուածովք աւարտել զբանսն: Զի յաղագս այսորիկ եմք բանաւորք և ո՛չ յաղագս ս'յլ իրիք, Ապա թէ ո՛չ, մարթեաք զմարմնաւոր պէտսն ամբանութեամբ հարկել որպէս անասնոցն ամենեցուն ջոկք: Խոսրով Անձեացի անդ. էջ. 5. (Յառաջարան), Իսկ էջ. 7. . . . Մի լինիցիմք որպէս ընդ օգս խօսեցեալք, և կամ ոչ գիտելով զզօրութիւն ձայնին, լինիցիմք ասողքս խուժ, և լսողքն դուժ . . . :

սիրութիւնը: Նախ զգալ է պէտք՝ երգի բովանդակութեամբ փառելով՝ և ապա զգալ տալ և վառել առկայծեալ հոգիները:

Այս անհրաժեշտ ուսումնասիրութիւնները պէտք է լինին անպատճառ համաձայն Հայոց ս. Հայրերի գրուածներին, ըստ որում և շատ հետաքրքրական են պատմական հետազօտութիւնները Հայոց եկեղեցու պաշտամունքի անցեալի նկատմամբ. մի գործ՝ որ շատ յետ է մնացել մեր մէջ, այն ևս գլխաւորապէս գրչագրների անտիպ մնալու պատճառով: Հետազօտութեամբ երեւան կեննեն Հայոց պաշտամունքի գեղեցիկ առանձնայատկութիւններն և կճանաչուին և կսիրուին իբրեւ փառաւոր ժառանգութիւնների, որոնք սակայն մեռեալ և ձանձրացուցիչ կհանդիսանան տգէտ գիտոսականների աչքում:

Ահա ուրեմն պաշտօնաբանութիւնը պէտք է անխուսափելի ուսուցումն դառնայ Հայոց բոլոր հոգեւոր դպրոցներում, առանձին առարկայի տեղ բռնելով գոնէ Զ. դասարանում: Իսկ ձայնագրութեան ուսուցիչն պէտք է օգնէ եկեղեցական մատենագրութեան ուսուցիչը, լ'երլուծելով և բացատրելով աշակերտների հետ միասին այն բոլոր շարականներն ու երգերն, որոնք հետզհետէ նիւթ են դառնում երգեցողութեան¹: Մեկնութեան դասերն ևս կգրադուեն գոնէ գլխաւոր ընթերցուածները մեկնելով, այնպէս որ պաշտօնաբանութեան նիւթը կլիթթեանայ՝ կեդրոնանալով միայն աղօթքների և պաշտամունքների վրայ:

Այսպիսի ուսումնասիրութեամբ միայն կլ'երանայ սոսկական ձեւապաշտութիւն և անտարբեր երկրպագութիւնն, որոնք անչափ ատելի են Աստուծոյ առաջ:

1. Զգուշութեամբ կարելի է օգտուել Հ. Գ. Աւետիքեանի «Բացատրութիւն շարականաց» գրքից. Վենետիկ 1814:

Տես. և ծխական դպրոցների ծրագիրը. «Արարատ», 1876. էջ. 385. «Վրոնուսոյց վարժապետին պարտք են ի տօնական աւուրս յառաջ քան զպատարագն բացատրել աշակերտաց զխորհուրդ տօնին, որպէս և զիմաստ աւետարանի այնք աւուր»։ «Յորժամ աղօթես, ծանիր թէ ընդ ում խօսիս, կամ զինչ խնդրես, և զխորհուրդդ ի քեզ հաւաքեա»։ Եղնիկ:

ԲԵՄԲԱՍԱՅՈՒԹԻՒՆ:

Պաշտամունքի և փրկարար խօսքի հասողութիւնն տարածելու համար է ծառայում քարոզն, որ քրիստոնէական եկեղեցում սկզբից ի վեր անհրաժեշտ գործօն է եղել: Քարոզով են մատչելի դառնում քրիստոսի խօսքերը համայնքին, քարոզով է բարոյական կրթութիւն ստանում հասարակութիւնը, քարոզով է միացնում ժողովուրդն՝ Աստուծոյ միասիրտ երկրպագուները լինելու: Բայց քարոզելն ամեն մարդի գործ չէ և գլուխ չի գալ առանց նախապատրաստական վարժութեան. ահա այդ կրթական խնդիր է բեմբասայութեան (Homeletique Гомилетика): Այդ ամփոփում է հոլուական գործունէութեան ամենաէական մասը, մանաւանդ՝ երբ ի նկատի ունինք, որ ամբողջ քրիստոնէութիւնը կենդանի խօսքով է տարածուել ազգերի մէջ և նորանով պէտք է տարածուի:

Որքան բազմատեսակ է հոլուի գործունէութիւնն, նոյնքան բազմատեսակ է և նորա քարոզութիւնն. այլ է քարոզն եկեղեցու մէջ սուրբաբար, այլ է քարոզը հեթանոսների մէջ և այլ են զանազան տօների, հանդէսների, դիպուածների, հարսանիքի, մկրտութիւնների, թաղումների, ձեռնադրութիւնների, ժողովների և նման դէպքերի վերաբերեալ քարոզներն, որոնցից իւրաքանչիւրը պահանջում է առանձին պատրաստութիւն: Սակայն քարոզներ են ոչ միայն զանազան գաղափարների բանախօսութիւններն, այլ և Ս. Գրքի քարոզական մեկնութիւնները զանազան ժամանակ 1:

Քրիստոնէական քարոզների էութիւնն այն է որ իւրեանց սկզբունքներով հիմնուած են Ս. Գրքի վրայ: Եթէ քարոզի բնաբանը Ս.

1. Մեթոդիստներն ունին փողոցային և հրապարակային քարոզներ ևս. Քարոզութեան է պատկանում և օգտակար գրքեր տարածելը. Տես և Г. Дьяченко, Объ изданіи народныхъ книгъ религіознонравственнаго содержания. Харьковъ. 1885.

Գրքից (Թերևս և ս. Հայրերի գրուածներէց) չէ՛, այդ քարոզ չի լինիլ, այլ միայն բանախօսութիւն: Ամբողջ քարոզը պէտք է բղխի և ճիւղաւորուի այդ բնաբանից, ըստ որում և քարոզիչը կփայլի թէ իւր ճարտարախօսութեամբ և թէ մեկնողական և բազմակողմանի բացատրութեան հմտութեամբ: Մեկնութիւնները քաղելով մեկնական աստուածաբանութիւնից գեռ չենք ունենալ կանոնաւոր քարոզ. անհրաժեշտ է և թէ հմտութիւն և թէ ճարտարախօսական փայլ, որոնք այնքան կրթութեան հետեանք են, որքան չկայ բնական ձիրք: Սակայն որքան ևս առաջնակարգ տեղ է բռնում ճարտարախօսութիւնն, այնով հանդերձ չի կարելի յուսալ, թէ միայն այդ կարէ բաւականութիւն տալ: Ճարտարախօսութեան պէտք է համապատասխանէ և բովանդակութիւնը: Բովանդակութիւնն արժանի է առանձին ուշադրութեան, որ չգառնայ լոկ բնախօսութիւն կամ դասախօսութիւն, նպատակ ունենալով լսողին միմիայն համոզել, մի նոր գաղափար տալ, մտածողութիւնն ընդլայնել: Քաւոյրը պէտք է դոցանից զատ աշխատէ լսողի կեանքն ուղղելու, և նորա քաջալերելու կամ զարկ տալու դէպի ճշմարիտ և արդար գործունէութիւն հասարակութեան մէջ: Քարոզը պէտք է պահանջէ, որ գաղափարներն ու մտքերը կենդանի լինեն և ոչ թէ մեռեալ. նա պէտք է միշտ այդ ուղղութիւնն ունենայ: Արդարև՝ անհնար է նպատակի հասնել առանց ներգործելու մարդկանց մտքերի վրայ. սակայն այդ միայն միջոց պէտք է լինի և ոչ նպատակ:

Ղինում են ժամեր, որոնցում քարոզիչը պարտաւոր է մի ակնթարթում ոգևորել հասարակութեան՝ մի գործ ձեռնարկելու որ և իցէ հասարակական անհրաժեշտութեան մէջ, որպէս հին յունական ճարտարախօսները: Նման դէպքերում կիկերոն խօսէր րատէս, Գեմոսթենէս և այլք կարեն օրինակելի լինել, սակայն ոչ սովորական քարոզների մէջ: Քարոզն ոչ լոկ զգացմունք պէտք է յառաջացնէ, ոչ սոսկ մտածողութիւններ անէ և ոչ բարեպաշտական բացականչութիւններով պաշտամունք սարքէ: Քարոզիչը պէտք է զգայ ժողովրդի հետ միասին. շնչէ և ոգևորուի նորա հետ. կասկածներ յարուցանէ, ջրէ, հաստատէ նորա կողմից: Այ

թէ մենախօսութիւն պէտք է անէ, այլ հարցնէ և պատասխանէ, առարկէ և հերքէ, ժխտէ և հաստատէ, ընդդիմադրէ և յայլթանակէ: Նա պէտք է համոզմունք ներշնչէ, ղգացմունքներ լարէ և ապա վճռական զարկ տայ դէպի գործունէութիւն: Ամբողջ մարդը պէտք է քարոզչին ղբաղեցնէ և ոչ թէ նորա հոգեկան որ և իցէ կողմը կամ տրամադրութիւնը: Թէ նորա մարմնաւոր և թէ հոգեւոր կեանքը պէտք է հաւասարապէս շօշափուին և մի ուղղութիւն ստանան դէպի ճշմարիտ գործունէութիւն: Քարոզը պէտք է ղօրացնէ մարդկանց Քրիստոսի անձնաւորութեամբ և պատկերացնէ նորա առաջ Քրիստոսի կեանքը թէ կենդանացուցիչ և թէ առաջնորդող տալու համար:

Բայց այս ամենը կիրադործէ քարոզչը միայն եթէ նախ մտածած լինի իւր ասելիքի վրայ և այդ պարզապէս ինքեան պատկերացրած: Նա պէտք է համոզմունք դարձրած լինի իւր մտքերն և դոցանով ոգեւորուի և կենդանութիւն ցոլացնէ, այլ և հեռու կենայ ենթակայական կամ մասնաւոր կարծիքներ արտայայտելուց. այդ ժամանակ միայն կարէ նա համոզող և ոգեւորող հոսանքներ առաքել դէպի լսողի սիրտը, կենդանացնել նորան և առաջնորդել: Իսկ եթէ քարոզչին ինքը չէ ոգեւորւում, իւր ասելիքն պարզ և որոշ չէ հասկանում և համոզմունքով չէ խօսում, թող հաւատացած լինի որ նա բնաւ չի կարող ազդել ամենաթոյլ լսողի վրայ անգամ:

Քարոզութեան ժամանակ պէտք է նաեւ միշտ ի նկատի ունենալ, որ հոգեւոր է բոլոր ասելիքն և թէ քարոզը պատկանում է նոյն իսկ պաշտամունքին և նորա անհրաժեշտ մասը կազմում: Հայաստանեայց եկեղեցին երբէք չէ մնացել առանց ներքին և արտաքին առաքելութեան և քարոզների. ամենահին ժամանակներից ունինք այն հոգեհրաշ մեկնական քարոզներն, որոնց ընթերցանութիւնն այժմ անգամ մեր վրայ թունդ ներգործում է և մեզ անչափ գրաւում: Իսկ միջին դարերից սկսած ապացոյցներ ունինք, որ քարոզն անհրաժեշտ է նկատուել, ըստ որում և ունինք քարոզների ահագին հատորներ գրչագրների մէջ. յիշենք հէնց Ս. Գրիգոր Տաթևացու ամրան և ձմրան քարոզները: Հա-

յոց միայնակեացները պարտք ունէին միշտ ելնելու իւրեանց վանքերից և գաւառները շրջելով՝ քարոզելու, որով ցոյց էին տալիս իւրեանց հոգատարութիւնը ժողովրդի համար: Եւ այդ միշտ յաջող էր և ընդունելի, զի հին ժամանակ բարձր զարգացման և ուսման տէր էին միմայն հոգեւորականներն, որոնք և ժողովրդի բարեկեցութեան վրայ էին մտածում, մինչդեռ այժմ քահանայութիւնն արհեստ է դարձել և տգիտագոյններն են մտածում քահանայ դառնալով ապրուստ գտնելու . . . : Ուրեմն ազգային այդ բարձր պաշտօնը բռնաբարւում է: Խակ մեր յոյսը դարձեալ ուսման ընդհանրացման և ժողովրդի կրթութեան վրայ է. որով կվերանայ այդ չարիքը Ս. Էջմիածնի շողերի տակ և քահանայ դարձողը նախ կմտածէ թէ արդեօք ինքը ուսմամբ բարձր է իւր հովուելու համայնքից, և ապա կհամարձակուի այդ պաշտօնի մէջ մտնելու:

Քարոզի մշակման մէջ նկատելի են երեք հիմնական աշխատանքներ. նախ նիւթը գտնել, ապա դասաւորել և ապա մշակելով բանավարել: Հարկաւ նիւթը պէտք է լինի, որպէս ասուեցաւ, Ս. Գիրքն և քրիստոնէական կեանքն իւր բոլոր մասերով քանի որ քարոզի միակ նպատակն է՝ կատարելագործել քրիստոնէական կեանքը, բարեղարգել և բարձրացնել: Հաւատք և բարոյական գործունէութիւն—այս է քարոզի նիւթը, սակայն միշտ յիշելով որ իւրաքանչիւր կողմն առանձին գէպք է պահանջում¹: Նայելով թէ օրուայ պաշտամունքը հաւատքի հետ առաւել կապ ունի (զոր. Քրիստոսի ծնունդը, յարութիւնը ևլն) թէ բարոյականութեան, ըստ այնմ ևս պէտք է առաջինը կամ երկրորդը գերակշռէ քարոզի մէջ: Դժուարութիւնն ընտրութեան մէջ է և այդտեղ կօգնէ միշտ օրուայ ընթերցուածքն, որից

1. Գրչագրաց մէջ կան «անտառ քարոզից», որոնք ժողովածու են զանազան բնաբանների. Այգափսի մի ձեռնարկ կարէ լինել և ոսերէն. Соколовъ, Первоначальное пособие для проповедниковъ, или собрание темъ для проповѣдей и назидательныхъ мыслей извлеченныхъ изъ евангелскихъ чтеній Спб. 1858. *Ձեռնարկ ևս կայ ոսերէն*. Н. Оаворовъ. Руководство къ церковному собесѣдованію или гомилетика. Изд. 7-е Кіевъ. 1886.

կհանուին գեղեցիկ բնաբաններ: Եթէ քարոզիչը լաւ ճանաչում է Ս. Գիրքը նա կարէ յարմարագոյն կտոր ընտրել, որով գրեթէ կիսով չափ յաջողեցրած կլինի իւր քարոզը: Իսկ թէ որքան ազդու է Ս. Գրքից հանած համառօտ բնաբանը, կնկատէ ամենայն ոք, ով որ ապրել է ժողովրդի մէջ: Ուրեմն Ս. Գիրք և օրուայ եկեղեցական հանգէսը կարեն միշտ նիւթ մատակարարել նոյն իսկ քրիստոնէական կեանքի, համայնական բարեկեցութեան վերաբերմամբ վասնորոյ և անհրաժեշտ է լաւ ուսումնասիրած լինել նաև ազգային պատմութիւնն, որ լիքն է ամենագրաւիչ և բազմաբովանդակ նիւթերով: Սակայն գոցա լրացնողն է ժողովրդական կեանքն, այնպէս որ քարոզիչը պէտք է սրտով ապրի ժողովրդի (համայնքի) մէջ, որպէս զի նորա քարոզները վերացական կամ անգէպ չլինին:

Ապա դասաւորութիւնը կ'յաջողուի հեշտութեամբ, եթէ քարոզիչը, ցոյց տալով իւր բնաբանի կապակցութիւնը նախընթացի հետ, բաժանէ մասերի, վերլուծէ նորա բովանդակութիւնը բազմա'յովմանի կերպով և տանէ լսողներին գէպի մի եզրակացութիւն: Փոքր ինչ դժուար է, եթէ բնաբանը միայն հիմունք դառնայ և նորանոր մտքեր ու նիւթեր գան լրացնեն այդ: Այս կլինի բաղադրական շաւիղ. երկուսն ևս հաւասարապէս լաւ են, միայն եթէ մի կարգ և մասերի հաւասարաչափութիւն պահպանուի ընթացքի մէջ: Քարոզի մասերը պէտք է ծագեն բնաբանի բովանդակութեան մասերից. դժբա պէտք է լաւ կապակցուած լինին և ոչ մի տեղ բաց չունենան, այլ իրարից բնականաբար հետևեն, այսինքն ոչ միայն ճարտասանական օրէնքների համաձայն, այլ և տրամաբանական ճշտութեամբ: Իսկ բանավարութիւնն այնքան չոր ու ցամաք կլինի, որքան չոր լինին հետևութիւններն և առանց լրացուցիչ և զարգարիչ բազմա'յովմանի բացատրութիւնների: Քարոզի բուն ընթացքը պէտք է աչքի ընկնի, սակայն ոչ ծառի չորացած գոտացած ճիւղերի նման, որ բնաւ չէ գրաւում տեսողին*: Մի խօսքով բնաբանից անհրաժեշտապէս՝ և ոչ կարկա-

* Քարոզի մէջ պատճառաբանական միութիւն պահպանելը մի օգուտ ևս ունի, այն է՝ որ լսողներն այլ ևս չեն մոռանալ ամբողջն և նորա էութիւնը:

տանի նման՝ պէտք է ելնեն թէ ճիւղերն և թէ գորա զարգարիչ մասերը՝ մի և նոյն ժամանակ իրար հետ կապակցուելով:

Եթէ քարոզիչը շատախօսուած է կամ լոկ խրատուած է, նա շուտով ձանձրացնում է լսողներին. ուստի պէտք է ամենայն խօսք իւր տեղն ասէ և ոչ առանց նպատակի: Բաւական է միայն մըտքերը սլարդ ունենալ և համոզուած լինել և այն ժամանակ արտայայտութիւնները կեղծ են՝ որպէս ալբիւրից: Լեզուն ևս պէտք է փայլի բնական գեղեցկութեամբ և ոչ արուեստական պաճոյճներով կամ անհասկանալի բառերով և կամ ամբոխային արտայայտութիւններով: Փափաքելի է նոյնպէս, որ բարեպաշտական աւելորդ ցոյցերը չքանան, ինչպէս իւրաքանչիւր խօսքի սկզբում «Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս . . .» կրկնելն, որ բոլորովին աննպատակ է և ուրեմն տաղտկալի: Իսկ սահուն ընթացքով քարոզելու համար պէտք է կամ գրիչ և մտածելով մտապահել և կամ գոնէ մի ծրագիր կազմել. այս ի հարկէ կախուած է իւրաքանչիւր քարոզչի ընդունակութիւնից, ըստ որում և նա պարտ է վարուել: Լինում են նաև քարոզիչներ, որոնք տանջանքներով են ամեն մի միտք արտադրում. ահա դոքա են, որ պէտք ունին նախապէս գրելու, եթէ ստիպւած են անպատճառ քարոզելու: Որքան դժբախտ է քարոզիչն, եթէ լեզուական թլուատութիւն կամ թոթով կամ կակազել ունի. այդպիսին զրկուած է ճարտարախօսական կամ ատենաբանական ամբիոնից: Վասնորոյ և լաւ քարոզիչը պէտք է լաւ նայէ՝ թէ ինչպէս կ'լսուի իւր քարոզը¹: Երբ քարոզիչը համոզուած է իւր քարոզի մտաւոր և լեզուական բարձրութեան, այն ժամանակ նա չի շփոթուի և հանգարտ և քաղցր ձայնով կ'խօսէ իւր ժողովրդի առաջ և նո-

1. Գեղեցիկ դիտողութիւններով ի է մանաւանդ A. Yinet, homilétique ou théorie de la prédication. Paris. 1853.

Քարոզութեան հետ սերտ կապուած է և առաքելութիւնը (mission), որ դժբախտաբար մեր մէջ բոլորովին չկայ. այդ աններելի է քրիստոնէական եկեղեցուն: Այդ ի հարկէ մի և նոյն է թէ ներքին քարոզութիւնն ու հովուութիւնը, սակայն պէտք է և փորձնական ուսումնասիրութիւն քարոզելի ազգի և նորա տեղական հանգամանքների:

րա սիրուն ու հոգին կոտորապետէ։ Ահա թէ ինչի համար պէտք է յաճախ քարոզել բարձր ձայնով և վարժուիլ ազատ ժամանակ կամ դպրոցական կեանքում։ Մարդկային հոգին միմիայն յաճախ արդիւնաբերելով է՝ որ կարող է անսպառ աղբիւր դառնալ ժամանակի ընթացքում։ այս չպէտք է մոռանայ իւրաքանչիւր երիտասարդ, եթէ ուզում է իւր մոտաւոր մարգերը բեղմնաւորել։ Հոյ՞ր խոսկանանում է, եթէ շարունակ չէ արդիւնաբերում։ աղբիւրը կցամօքի, եթէ արգելենք նորա հոսանքը։

Սակայն այդ ամենը կյանքովուի քարոզչին, եթէ նա ոչ միայն իւրաքանչիւր քարոզի համար է նախադասարանութում այլ առ հասարակ կրթւում է լուր քարոզիչ լինելու։ Այդ կրթութիւնը կլինի Ա. Գրքի ընթերցանութեամբ, քարոզչերի նիւթեր ժողովելով յաշատեարի մէջ, բանախօսութիւններ անելով, տեսակ տեսակ քարոզչեր լսելով և կարդալով², ժողովրդի ճաշարն ուսումնասիրելով ևն։ Այդ վարժութիւնների մէջ մասն ինքնակրթութիւններ են, իսկ խօսելու վարժութիւնը պէտք է անպատճառ դպրոցը տայ։ Հարկաւ ընկերական շրջաններում ևս կարող է և պէտք է երիտասարդը խօսի և վարժուի, սակայն այլ է դպրոցի բնագոտացական դասն, որում աշակերտը ստիպուած է զսնազան տուեալների վրայ խօսելու, կամ ճառ պատրաստելու, այս-

1. «Զոր ինչ Աստուած քեզ շնորհ տայ, ի պէտս կարօտելոցն սպասաւորեան, զի շնորհքն աղբիւրացին, և դու փառաւորեսցիս»։ Եզնիկ։

2. Հարկ է և ճանաչել նշանաւոր քարոզիչներին, մանաւանդ Գերմանականներին. Renoux, les prédicateurs célèbres de l'Allemagne, leur vie, leurs oeuvres. Paris. 1881. Գեղեցիկ են Բօսուէի († 1704) garnier Frères սիրուն տպագրութեամբ, և Մասիլիոնի († 1742) քարոզները (նոյն հրատարակութիւն Paris 1875)։ Տես. և A. Hurel, les orateurs sacrés à la cour de Louis XIV. Paris. 1873. Ատենաբանութեան վրայ ունի տեսութիւն Փենելոն Dialogues sur l'éloquence. բնագոտացութեան վրայ. J. S. Maury, Essai sur l'éloquence de la chaire. Paris. 1877. Շատ օգտակար ընթերցանութիւն կլինին Գրիգոր Եպիսկոպոս Աղափրեանի գեղեցիկ թարգմանութիւնները, «Բարոյական-կրօնական խորհրդածութիւններ»։ Ա—Ե հատոր. Ս. Էջմիածին. 1887—1889։

աեղ նա ունի կրթուած և ճանաչուած լսողներ, որոնցից և թննուամէ և նորա իւրաքանչիւր խօսքը պահանջուամէ գիտաստական, պարզ և որոշ լինելու: Իսկ ապա իբրեւ վերջնական վարժութիւն պէտք է աշակերտը քարոզէ մի եկեղեցում կամ նոյն իսկ իւր շրջանի մարդկանց համար և կամ հէնց մի հասարակութեան համար. այդ վարժութիւնը պէտք է անեն արդէն նոքա որոնք հանդերձեալ են հոգեւորական դառնալու: Նկատելի է և այս, որ բեմբասացական վարժութիւնն անհրաժեշտ է ամեն մէկ մարդի, որ ուզում է փոքր ի շատէ հասարակական գործիչ լինելու և կամ փոքր ինչ վայելուչ խօսել կարենալու համար: Այս վարժութեան պակասութիւնը շատ զգալի է Հայոց մէջ. Կ. Պօլսեցիք վարժ են խօսելու, սակայն այնտեղ ևս ընդհանրապէս մտածողութիւնն է կաղում: Մտածողութիւն և խօսք պէտք է յարակից ընթանան և մէկը միւսից յետ չմնայ: Սգուտ չկայ լաւ մտքերիցդ, եթէ գոքա հաղորդել չգիտես և կամ խօսքով գրաւիչ չես դարձնում: օգուտ չկայ և խօսքիցդ, եթէ ոչինչ ես ասում և կամ տրամաբանօրէն համոզել չունիս: Երկու դէպքերում ևս չես կարող հասարակական վարիչ լինել . . . : Քարոզն է միակ միջոցն, որով կարող ենք արագապէս ընդհանրացնել ժողովրդի մէջ թէ փրկական և բարոյական համոզմունք և թէ տնտեսական, առողջապահական, գիտնական, ազգային և այլ ծանօթութիւնների, որոնք խիստ պակասաւոր են հասարակ ժողովրդի մէջ և բացի եկեղեցուց ուրիշ սրտացաւ օգնող չկայ նորա համար:

(Հարունակելի)

Ա. ՏԵՐ ՄԻՔԵԼԵԱՆ